

В условиях борьбы с врагом пролетариата, а по определению В. И. Ленина, данному в январе 1918 года в статье «Как организовать соревнование?» «вредным насекомым», применения мер уголовной репрессии было неизбежно.

В обстановке очищения страны от «всяких вредных насекомых», уголовное право приобрело классовый характер, что не могло не отразиться на его задачах, функциях и принципах, на понятии и целях уголовной ответственности и наказания, системе наказаний, видах санкций и, в конечном итоге, на содержании Особенной части уголовного законодательства.

После распада Советского Союза перед учеными встала задача выявления тех институтов, существование и формирование которых было обусловлено не марксистско-ленинской идеологией, а закономерностями развития государства и общества. Фундаментальные исследования в этой области не проводились. В уголовно-правовой литературе имеются лишь отдельные высказывания относительно нецелесообразности дальнейшего существования некоторых институтов уголовного права.

Почти во всех учебных пособиях, монографиях и научных статьях критикуется жестокость мер уголовной репрессии советского периода. По указанной причине одни ученые предлагают отказаться от принципа неотвратимости уголовной ответственности. Другие убеждены в том, что понятие «позитивная уголовная ответственность» в уголовном праве появилось в результате чрезмерной его идеологизации. Третьи пришли к выводу, что классовый подход к уголовному праву явился основанием для возникновения материального понятия преступления, которое в обязательном порядке содержит такой признак, как общественная опасность.

Это свидетельствует о том, что перед учеными стоит первостепенная задача — выяснить пределы влияния марксистско-ленинской идеологии на уголовное право.

ПОЛЯНСКИЙ Є. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Доктрина як елемент правової реальності добре відпрацьована в пострадянській науці, зокрема в роботах сучасних російських та українських вчених, адже інтерес до цієї проблематики значно підвищився

в останні роки. Характерним є те, що пострадянські науковці дотримуються приблизно єдиного підходу до загального розуміння правової доктрини, залишаючи для неї високий п'єдестал теоретичної моделі системи права. Втім приблизно таким є бачення доктрини з боку науковців. У свою чергу, що є цілком логічним, вбачають у доктрині певну ідею, правило, сталий шлях правозастосування, традиції. І такий підхід також не викликає заперечень.

Правову доктрину цілком справедливо можна ототожнювати з теорією права, хоча, на наш погляд, ці поняття не можуть бути синонімічними. Слід почати з того, що доктрина як основа правової системи є імперативною та досить ригідною, тобто виключає взаємопротилежні позиції в сфері одного предмета правового регулювання та вимагає певного періоду часу для своєї перебудови. На той час теорія права є сукупністю наукових поглядів, які дуже часто є суцільно протилежними. Будь-яка авторитетна наукова праця знаходить своїх послідовників, а разом з тим — і критиків. Тому теорія права вирішує питання пошуку істини та нових підходів, а правова доктрина завжди оперує «кінцевим продуктом» теорії права. Доктрина завжди більш категорична, та при певних обставинах — більш консервативна, ніж принцип та теорія. Для неї притаманний більш-менш догматичний характер».

В контексті широкого підходу до визначення доктрини необхідно додатково наголосити, що не тільки теорія права і доктрина, а також теорія права і юридична наука — близькі, але різні категорії. В певних проявах теорія і наука збігаються, але вони є різними як за сутністю, так і за змістом. В цілому різниця між ними значно нагадує проаналізовані вище відмінності науки від доктрини. Теорія є явищем більш узагальненого характеру, усталеною системою поглядів. Ця система поглядів безпосередньо впливає на правосвідомість фахівців: формує та визначає її. При вирішенні суперечливого питання, на яке законодавство не може дати відповідь, юристи-практики звертаються саме до теорії — фактично до навчальних матеріалів з права, адже в них абстрактна теорія отримує своє матеріальне втілення. Саму ж правову доктрину не можна використовувати в якості безпосереднього джерела знань: адже вона відсутня як документ чи інший носій інформації, з якого цю інформацію можна отримати. Звернення до юридичної науки з метою подолання певних прогалин також не є досить вдалим, адже наука є систематизованою сукупністю поглядів, як вже було раніше зазначено — з приводу тих самих правовідносин та категорій, але поглядів різнорідних. Таким чином, наука органічно побудована на сукупності колізій юридичної думки, що не дозволяє ставити її на один щабель з теорією та доктриною. Слід визнати, що не всі наукові праці, в основу яких покладені оригінальні авторські ідеї на проблеми державно-правового розвитку, мають доктринальний характер та використовуються в юридичній практиці».

Таким чином, можна вибудувати певну вертикаль взаємозв'язку доктрини, теорії, науки: вони є якісно різнорівневими поняттями. Безумовно, правова доктрина посідає найвище місце на «юридичному Олімпі», наступну сходинку обіймає теорія, а найнижчу з них — наука. З цього витікає ще один висновок: правовій доктрині притаманні деякі елементи, які не входять до складу ані науки, ані теорії права. І перш за все таким елементом має бути законодавство, адже саме відповідність законодавства теорії права через певний час стабільності і породжує доктрину, яка становиться майже неперушною.

Цікавим є співвідношення правової доктрини і правової ідеології. Деякі автори не вбачають різниці між зазначеними поняттями, а навпаки — отождествлюють їх. Так А. Васильєв зазначає, що правовою доктриною можуть називатися уявлення, що панують у суспільстві стосовно права, його ролі та цінності. Тобто йдеться про правову ідеологію як складову частину державної ідеології, а також правової свідомості разом з правовою психологією. Автор так визначає правову ідеологію: «... це осмислена система поглядів та теорій в сфері права, яка виражає розуміння ролі та значення права, інших правових явищ у суспільстві, їхнє значення для громадян та їхніх об'єднань; ідеологія зазвичай виражає погляди всього суспільства, чи окремої його панівної частини».

Втім більшість авторів не підтримують таку позицію, чітко відокремлюючи правову доктрину та ідеологію. Так С. Бошно пише: «Доктрина має докази своїх тез, вона раціональна. Ідеологія більше адресована свідомості, вона скоріше є засобом релігійного впливу на суспільство. Проте це не спростовує те, що окремі ідеологічні установки мають доктринальне походження».

Ідеологія може містити в своїй основі як наукові, доктринальні, так і інші джерела. Часто вона виникає як відображення політичних, групових інтересів і в своїх екстремальних проявах отримує антинауковий та антинародний характер. Важко погодитися з А. Васильєвим, на думку якого правовій доктрині (ідеології) властиві регулятивні можливості, які виявляються в нормативному, ідеологічному, виховному впливі на волю й свідомість суб'єктів права з метою їх переконання в необхідності визначення типів правомірної поведінки.

На наш погляд, раціональний шлях подальшого дослідження кримінально-правової доктрини пролягає крізь площину функціональних та інституціональних елементів. Проте необхідно визначитися з формулюванням поняття доктрини як на загально-правовому рівні, так і кримінально-правової доктрини тощо. Отже, під правовою доктриною слід розуміти *сукупність ідей та принципів, які знаходяться в нерозривному двосторонньому зв'язку з юридичною наукою, законодавством та практикою, та визначають основні засади, на яких засновується правова система держави. Доктрина бере свій початок в минулому, прямо регламентує право сучасності, визначає право майбутнього та постійно*

функціонує як динамічна категорія, що забезпечує подальший розвиток та вдосконалення права. До складу правової доктрини держави, або ж генеральної доктрини, входять усі знання, які відповідають загальним вимогам чинної теорії права, відображені у законодавстві та використовуються на практиці.

МИХАЙЛЕНКО Д. Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук

КОНСТРУКЦІЯ СКЛАДУ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Для поглиблення розуміння природи підкупів (ст.ст. 354; 368, 369; 368—3; 368—4 КК) та подальшого дослідження проблем кваліфікації цих злочинів важливе значення має правильне визначення кримінально-правового характеру конструкції складу одержання неправомірної вигоди, а також встановлення співвідношення між окремими його видами (ст.ст. 368, ч. 3, 4 ст. 368—3, ч. 3, 4 ст. 368—4 КК) та складами зловживання правом (ст.ст. 364, 364—1, 365—2 КК). Враховуючи обрані рівні, на яких буде охарактеризовано склади одержання неправомірної вигоди, та однотипність нормативних моделей підкупів, поставлене завдання буде розкрито на прикладі підкупу у публічній сфері службової діяльності (ст. 368—369 КК), а одержані висновки поширюватимуться і на інші види підкупів.

У науковій літературі склався підхід, за яким одержання неправомірної вигоди (раніше — хабара) — це спеціальний вид зловживання владою. У зв'язку з цим, вважається, що ст. 368 КК та ст. 364 КК знаходяться у відношенні конкуренції, при якому за загальним правилом застосовується лише спеціальна норма. Існує також точка зору, за якою оскільки службовець, одержуючи неправомірну вигоду, явно виходить за межі своєї компетенції і здійснює такі дії, які ніхто і ні за яких обставин не вправі вчиняти, то ст. 368 КК є спеціальною щодо перевищення влади (С. І. Сичова). Проте варто погодитися, що суть перевищення влади полягає в тому, що службова особа (після змін до КК України від 21.02.2014 р. — правоохоронець) має підстави діяти, але перевищує надані їй права. Натомість зловживання владою виражається у діях, які не мають ніяких підстав для їх здійснення, тобто є протизаконними і суперечать інтересам служби, що і має місце при одержанні неправомірної вигоди, адже службовець не має ніяких правових підстав для того, щоб діяти таким чином. Крім того, у науковій літературі правильно